

סקירת ספרים

הסיפור החלוצי של חקר דעת הקהל בישראל: המכון למחקר חברתי שימושי, 1947-1994

גבי וימן, תל אביב: צבעונים הוצאה לאור, 2015, 410 עמודים

עוזי אלידע*

במאי 1909 פתח עיתונו של אליעזר בן-יהודה, **הצבי**, במסע צלב עיתונאי נגד אדם מנכבדי היישוב, אלברט ענתבי, מנהל מוסדות כ"ח בירושלים. העיתון האשימו בשחיתות וטען שהוא מייצג את דעת הקהל המקומית, שנתפסה כבר בתחילת המאה העשרים בעיתונות העברית כריבון וכפוסק עליון. לפיכך דאגו כתבי העיתון לדווח שהמסע נגד ענתבי עורר סערת רגשות ברחבי הארץ והביא לכינוס אספת מחאה גדולה בירושלים. אמנם לא היו בידי העיתון סקרים, אבל כתביו טענו שבאספה השתתף מדגם מייצג של הציבור: גברים ונשים, צעירים ומבוגרים, חילונים ודתיים, פועלים וסוחרים, אשכנזים וספרדים למגוון עדותיהם. תיאור מפורט זה בא לתת לגיטימציה לטענה שדעת הקהל העברית עמדה מאחורי העיתון. מתחרהו של **הצבי**, עיתון ה**חרות**, שהגן על ענתבי, טען טענה הפוכה וקבע שלא היה במקום מדגם מייצג של האוכלוסייה, וכן שמספר המשתתפים היה מועט וכלל בעיקר צעירים שהזדמנו למקום במקרה (אלידע, 2015). הנטייה להסתמך על דעת הקהל כמקור סמכות וכאמצעי לגיטימציה אפיינה את העיתונות העברית כל תקופת המנדט. בשלהי התקופה, ערב פרוץ מלחמת העצמאות, הוקם בארץ גוף מחקרי שהחל למדוד בדרך מדעית את תגובת דעת הקהל על נושאים שונים. בראשו עמד פרופ' לואי גוטמן (1916-1987), חוקר סקרי דעת קהל אמריקני שעזב את משרתו באוניברסיטת קורנל ועלה עם אשתו ב-1947. גוטמן גייס צוות חוקרים ששימש בסיס להקמת המכון למחקר חברתי שימושי, והעמיד את שירותיו תחילה לרשות ארגון ה"הגנה" ואחר הקמת המדינה לרשות צה"ל ומשרדי הממשלה השונים. סיפור לידתו והתפתחותו של המכון למחקר חברתי שימושי, וניתוח מבחר מתוך 1,300 סקרי דעת הקהל שזים בחמישים שנות קיומו (1947-1997) עומד במרכז ספרו של גבי וימן. מחבר הספר איננו היסטוריון אלא סוציולוג תקשורת המתמחה בחקר השפעות תקשורת המונים על דעת הקהל, טרור ותקשורת, ובכלל זה טרור באינטרנט והבניית מציאות בתקשורת. וימן כתב את עבודת הדוקטור שלו במכון לקומוניקציה באוניברסיטה העברית בהדרכת פרופ' אליהוא כץ, אבל את המתודה הכמותית סטטיסטית למד אצל פרופ' לואי גוטמן ואף עבד כעוזר מחקר במכון שבראשו עמד. החיבור האישי של וימן לשחקנים המרכזיים העומדים במרכז ספרו, וקורפוס המקורות העצום שעמד לרשותו, אוצר בלום המתעד חמישים שנות פעילות מחקרית חלוצית, הביא לספר המונומנטלי המציג את סיפור לידתו, צמיחתו, פעילותו, שקיעתו ולידתו מחדש של מכון המחקר החשוב ביותר שקם בישראל לחקר דעת הקהל המקומית.

* פרופ' עוזי אלידע (ouzi@com.haifa.ac.il) מלמד בחוגים להיסטוריה כללית ולתקשורת, אוניברסיטת חיפה.

הספר המתפרש על פני 410 עמודים נדפס על נייר משובח וכולל מאות אילוסטרציות, רישומים, טבלאות, קטעי עיתונות, קטעים מפרסומי המכון, טבלאות ותרשימים ששולבו בטקסט שכתב וימן בעזרת צוות עוזרי מחקר ושנערך באופן מקצועי בידי לאה צבעוני.

המושג "דעת קהל", העומד במרכזו של הספר, זכה לפרשנויות שונות ומגוונות. למן המאה השמונה-עשרה קיים עימות כפול על המושג. סוג אחד של דיון התעורר על טבעה, איכותה ומעמדה של דעת הקהל. היא הוצגה כדעתו של ההמון הנבער, כאוסף של אמונות תפלות, ושל קביעות לא מבוססות המערבות מציאות ודמיון וטבולות במטען כבד של רגשות, תחושות ויצרים. חשיבותה הוערכה בדומה לזו של שמועה, המאופיינת בחוסר יציבות וחשופה למניפולציות מתמידות של בעלי עניין.

באמצע המאה השמונה-עשרה הופיעה תפיסה מנוגדת של דעת הקהל, שהוגדרה כנחלתה של אליטה משכילה. הפילוסוף הגרמני יורגן הברמאס, שניתח את התפתחות דעת הקהל במאות השמונה-עשרה עד העשרים, מיקם אותה המרחב הציבורי הבורגני והגדיר אותה כדעה תבונית של ציבור משכיל הרואה עצמו כריבון בעל זכויות טבעיות. דעת הקהל משמשת מעין טריבונל שתפקידו להעריך ולשפוט את פעילות הממשל. העיתונות החופשית ממלאת בדעת הקהל תפקיד כפול: מחד גיסא היא מספקת לקהל בעל הדעה מידע אמין על המתרחש במרחב הפוליטי והכלכלי, ומאידך גיסא היא מבטאת את קולה הריבוני של דעת הקהל באוזני הממשל (Habermas, 1991).

שאלה נוספת שהעלה הברמאס היא אם דעת הקהל היא מציאות קונקרטית או הפשטה ואולי המצאה, פיקציה בשירות בעלי עניין. הברמאס ראה בדעת הקהל תופעה קונקרטית, אוסף של אנשים בשר ודם הממוקמים במרחב הציבורי ומביעים את דעתם באספות פרטיות, בבתי קפה או באמצעות תקשורת כתובה. בניגוד לו, ההיסטוריון האמריקני קית מייקל בייקר סבר, שתופעת דעת הקהל כפי שהתגבשה מאמצע המאה השמונה-עשרה היא הפשטה, סוג של המצאה של גורמי ממשל כדי לתת לגיטימציה לפעילותם הפוליטית. בייקר חשב שדעת הקהל החליפה את הלגיטימציה הדתית ויצרה סוג של לגיטימציה חילונית ששירתה את המדינה הבורגנית הדמוקרטית שקמה בעקבות המהפכה הצרפתית (Baker, 1991). אבל בחינת עמדתם של מוסדות בעלי כוח פוליטי וכלכלי מגלה שהם רואים את דעת הקהל הן כתופעה קונקרטית והן כהפשטה, הן כסוג של תגובה יצרית רגשית של הציבור הרחב למתרחש והן כביטוי רציונלי ריבוני. כך בתקופת הטרור בצרפת של המהפכה הצרפתית תפס הממשל את דעת הקהל כתופעה קונקרטית והפעיל סוכני משטרה כדי לדווח לו על התבטאויות הציבור הרחב במרחב הציבורי, ברחוב ובבית הקפה, בשוק ובמקומות העבודה. גורמי ממשל אלה השתמשו במידע שאספו על דעת הקהל כאמצעי הגנה לשימור כוחם וכבסיס לעיצוב מדיניות תעמולתית. אולם כאשר מדיניות תעמולתית זו הופעלה, היא התייחסה לדעת הקהל כישות מופשטת, כתופעה רטורית וכפיקציה המשמשת מקור לגיטימציה לפעילותו של השלטון המהפכני (Caron, 1910).

בתחילת המאה העשרים התייחסו במרחב האוניברסיטאי האמריקני לדעת הקהל כאל תופעה קונקרטית. חוקרים במדעי החברה טענו שדעת הקהל היא תופעה אמפירית שאפשר למדוד אותה, וכלול בה הן ההמון הנבער, השופט את העולם באופן רגשי, הן האליטה המשכילה הבוחנת ומבינה את סביבתה בכלים תבוניים רציונליים. לואי גוטמן חונך על ברכי אסכולה זו, שנעזרה בכלים מתמטיים וסטטיסטיים כדי לבנות מתודה כמותית קפדנית וזהירה למדידת דפוסי התייחסות ותגובה של הקהל.

בעלי אינטרסים מסחריים שיווקיים, תקשורתיים ופוליטיים עמדו מאחורי חקר דעת הקהל הסטטיסטי, אבל הוא הוצג בציבור כמשרת את המערכת הדמוקרטית מכיוון שהוא נותן פתחון פה להמון השקט ומביא את דברו לאוזני מקבלי ההחלטות.

הטענה שדעת הקהל היא הפשטה והמצאה לצרכים מניפולטיביים לא נעלמה. ב-1972 טען הסוציולוג הצרפתי פייר בורדייה, במאמר שנשא את הכותרת "דעת הקהל אינה קיימת", שהסקרים אינם אמצעי אמין לאיתורה ולמדידתה של דעת קהל. הסקרים מבוססים על הנחות שגויות וכלל לא ברור אם השאלות הנשאלות מעניינות את הקהל הנשאל ואם יש לו דעה בהן. לפיכך ראה בורדייה בסקרים הליך אנטי-דמוקרטי המשרת את מזמיני הסקר ולא את האינטרס הציבורי. לטענתו, הסקרים הפכו לאמצעי מניפולציה בידי גורמים בעלי עוצמה ולאמצעי ביזורי בתקשורת. הפונקציה של הסקר היא להעניק לגיטימציה למדיניות ולחזק את יחסי הכוח העומדים מאחוריה. מידת הראליות והקונקרטיות של דעת הקהל נמצאת בידי המדיה ומכוני דעת קהל, ולפיכך המושג "דעת קהל" קשור למנגנוני הכוח הפוליטיים. מסקנתו הייתה שדעת הקהל היא "סימולקרה", מוצר מלאכותי, צירוף אריתמטי פרשני של דעות יחידאיות, מעין ממוצע הדעות, ולפיכך בפועל דעת הקהל אינה קיימת (Bourdieu, 1984).

מדבריו של בורדייה עולה שאלת משמעות הקמתו והפעלת של המכון למחקר חברתי שימושי שהקים לואי גוטמן בסוף 1947 בישראל, מכון שהפיק בחמישים שנות קיומו כ-1,300 מחקרים וסקרים. האם עסק מכונו של גוטמן בדעת קהל קונקרטי, שאותה הוא עזר לחשוף ושאת קולה, נקודת מבטה, טרוניותיה והמלצותיה העביר לידעת מקבלי ההחלטות בישראל, וככזה תרם לחיזוקה של הדמוקרטיה הישראלית, או שמא מדובר בדעת קהל פיקטיבית, בהמצאה שזכתה ללגיטימציה אקדמית והועמדה לרשותו של הממשל הישראלי שעשה בה שימוש מניפולטיבי בעתות מלחמה ושלו?

גבי וימן לא מתעלם משאלה זו. בפרק השלישי הוא מצטט את התזה של בורדייה (עמ' 237) וקובע ששיתוף הפעולה ההדוק בין מכון המחקר של גוטמן לממשלת ישראל אכן מעלה את השאלות: מי קבע את סדר היום המחקרי? מי הזמין את המחקרים וקבע אילו נושאים יש לחקור? מי ניסח את שאלות המחקר? האם תוצאות המחקרים הובאו לידעת המזמינים והציבור? ואיך השתמשו בהם, אם בכלל? וימן, הנשען על מחקרה של דנה בלאנדר (2004), קובע שהממשלה ומשרדיה היו המזמין והמממן המרכזי של הסקרים. הם שהפנו לציבור, באמצעות המכון, שאלות על עמדותיו בענייני מדיניות קליטה ועלייה, כלכלה, חוץ, ביטחון, מפלגה ויחסו לפקידות הממשלתית. המכון וסוקריו נתפסו כנציגי הממשלה. אולם לואי גוטמן טען שהמכון שמר על אוטונומיה מבחינת תכנון המחקרים וביצועם. הממשלה, לדבריו, הייתה רק לקוח ששילם את החשבון; אנשי המכון הם שניסחו את שאלות המחקר, תכננו את מהלכו וניתחו את תוצאותיו. השפעת הסקרים לא ברורה. הם נשלחו למזמין, אולם זה לעתים לא התייחס אליהם והם העלו אבק במחסנים, אבל לעתים פורסמו ממצאיהם בתקשורת בהבלטה. לפיכך סבל המכון מ"פיצול אישיות". מצד אחד הוא פעל בחסות הממשלה ומהצד האחר היה מכון מחקר מקצועי, עובדה שחידדה את הפונקציות השונות והמנוגדות של דעת הקהל כערור של השתתפות אזרחית וכמכשיר לשליטה חברתית. שאלת הזהות הכפולה הזו של המכון התבטאה הן ברובד הפונקציונלי הגלוי של עבודות המכון כמי שאמור לבדוק שאלה ספציפית והן ברמה הסטרוקטורלית העמוקה, שם שימש הסקר כלי ליצירת אינטגרציה. ברמת העומק הסטרוקטורלית הזו השתתף הסקר

ביצירת דימוי כוזב של דעת קהל. דנה בלאנדר בדקה את הסקרים ואת ההשפעה הערכית הסמויה על טכניקות המשאלים ועל הקטגוריזציה של התשובות. הקטגוריזציה לא הבחינה בין יוצאי אירופה לבני עדות המזרח, אלא בין אירופים ללא אירופים, כאשר רק האירופים חולקו לארצותיהם. גם בתחום הדגימה ניכרה מגמה להדיר את בני עדות המזרח שהגיעו לאחר 1948 ואת ערביי ישראל. כך במחקר שעסק בהסתגלות העולים בארץ נמצאו 1,092 מזרחים שלא כונו מזרחים, ו-773 אשכנזים שלא כונו אשכנזים (עמ' 63-68).

כך אפוא מוצג המכון למחקר חברתי שימושי כפול ומנוגד לדעת הקהל. הוא שימש כלי חשוב בידי המדינה הישראלית הצעירה ולכן אין פלא שסיפורו הוא סיפורה של מדינת ישראל. המכון הוקם בזמן המאבק של המחתרות, היה יחידת שירות של ה"הגנה", התפתח למכון מחקרי עם הקמתה של מדינת ישראל, הפך ליחידה צבאית עם הקמת צה"ל ויצא למעברות ולמחנות העולים עם בוא גלי העלייה. הוא עמד לשירות המדינה שהשתמשה בדעת הקהל כסוג של הפשטה ליצירת לגיטימציה למהלכיה ולשיפור טכניקות השליטה התקשורתית שלה. מנגד, עבודתם המדעית המדויקת והקפדנית של גוטמן ועובדיו לא יכלה להתעלם מקיומו של ציבור שיש לו קול, מאוויים וחלומות. במידה רבה הצליח הקורפוס העצום שיצר צוות המכון בשנות קיומו להקים לתחייה את דעת הקהל כמציאות קונקרטיה לא מצונזרת, שכן המכון ליווה מקרוב את הציבור הישראלי ותיעד את מאווייו ומצוקותיו, את דעותיו ואת חלומותיו. האופי הדואלי הזה של דעת הקהל כפי שהוא משתקף במחקרין של המכון למחקר חברתי שימושי, מלווה את הספר לכל אורכו.

ספרו של גבי וימן מורכב מ-21 פרקים המאורגנים בשישה חלקים; החלק השביעי כולל ביבליוגרפיה מקיפה של כל סקרי המכון לאורך חמישים שנות קיומו. הפרקים בנויים ברובם בצורה דיאכרונית היסטורית ובהם משולבים פרקים תמטיים. החלק הראשון של הספר מורכב מחמישה פרקים הבוחנים את פעילותו של המכון בין מועד עלייתו של לואי גוטמן לארץ בסוף 1947 ועד סוף יולי 1955, עת החליטה הממשלה להכיר במכון למחקר חברתי שימושי כגוף עצמאי וכמוסד ציבורי ללא מטרות רווח. גישתו של וימן שונה מזו של היסטוריון מצוי. אין הוא מתחיל בשרטוט דמותו של גוטמן, ועיצובו כאדם וכחוקר, פעילותו בארצות הברית והסיבות לעלייתו לארץ. מידע זה מוצג רק לקראת סופו של הספר, בפרק 19. המחבר, כסוציולוג, העדיף להעמיד במרכז לא את גוטמן האינדיווידואל, אלא את פרי יצירתו, המכון למחקר חברתי שימושי, ולעקוב אחר התגבשותו כמכון מחקר מדעי מוביל ומשפיע. למרות זאת נוכחת דמותו של לואי גוטמן כמעט בכל עמוד בספר, שכן האיש ומכונו חד הם.

הפרק הראשון נפתח בציון העובדה שגוטמן, כפרופסור ציוני צעיר, שימש יועץ למחקרי דעת קהל לצבא האמריקני בזמן המלחמה העולמית השנייה. המלחמה הייתה קטליזטור חשוב להתפתחות סקרי דעת קהל. גוטמן פיתח שיטות לבדיקת המורל של החיילים. לאחר שעלה לארץ ב-1947 הוא הביא את הידע שצבר לארץ והעמידו לרשות ארגון ה"הגנה". מיד לאחר עלייתו הקים יחידת מתנדבים שעסקה בחקר דעת קהל מטעם מחלקת ההסברה של ה"הגנה". הסקר הראשון עסק בשידורים המחתרתיים של תחנת הרדיו "קול המגן העברי", שמטרתה הייתה להעלות את המורל של מאזיניה. גוטמן בדק אם השידורים אפקטיביים ואיזה מידע רוצה הציבור לקבל. בסקר השני בדק גוטמן את המורל בקרב חיילי חיל השדה בקו השני של ההגנה. גוטמן ועוזריו הניחו שביחידות אלה יהיו בעיות מורל יותר מאשר ביחידות הקו הראשון. ואכן, התוצאות אישרו זאת. אחד החידושים של היחידה היה

ניסיון ליישם ידע פסיכו-טכני במיון אנשים לתפקידי לוחמה. כך לדוגמה פנתה המשטרה הצבאית למכון לקבל עזרה במיון פסיכו-טכני. בספטמבר 1948 הפכה היחידה ממחלקה מקומית ירושלמית ליחידה צבאית ארצית, אבל גוטמן עצמו חויל כבר באפריל 1948 וזכה לדרגת רב סרן. בסוף 1948 המשיכה יחידתו לבחון בעיקר את בעיית המורל בצה"ל, אבל גוטמן שם לו למטרה לא רק להגדיר פרמטרים שונים של המורל, אלא גם להציע דרכים לשמור על המורל באמצעות הפצת חוברות הדרכה לחישולו, כמו החוברת שעסקה בשאלת הפחד בקרב. מחקרי היחידה שירתו את אנשי ההסברה. אנשי ההסברה כיוונו את אנשי היחידה אל נושאים הדורשים מחקר, בעוד אנשי הסקרים סיפקו לאנשי ההסברה מידע על המורל לאורך זמן.

בפרק הראשון ניכרת מגמה שמאפינת את הספר כולו. הוא מאויר בעושר יוצא דופן. אין מדובר כאן באלמנטים המוסיפים ממד אסתטי לספר, אלא במאות מסמכים התומכים בנכתב. אוסף זה כולל צילומי חוברות הדרכה וידיעונים שהוציא המכון, צילומי מכתבים ששלח או קיבל גוטמן בשם המכון, קטעי עיתונות המסקרים את עבודת המכון ושפע של צילומים של אנשי המכון ושל נושאים ואירועים שאותם סיקר המכון במחקריו הרבים. לצדם גם רישומים רבים, חלקם קומיים, שהופיעו בפרסומי המכון ונועדו להקל על ציבור הקוראים לעכל את החומר המחקרי. אפשר כמובן לראות בספר זה מעין אלבום זיכרון לפעילות המכון, אולם ביסודו הוא עבודת מחקר שופעת מידע. החומר האירוי מוסיף לה ממד כמעט מוזיאלי. הקורא מקבל את הרושם שהוא מעיין בספר מחקרי, מצד אחד, ומסייר בתערוכה שופעת ארטיפקטים, הממחישים למבקר כיצד ניסו אנשי המכון להפוך את דעת הקהל הישראלית לתופעה קונקרטיה וכמעט בת מישוש, מצד שני.

הפרק השני של הספר עוסק בחיולו של המכון ובהפיכתו ליחידה צבאית שהוכפפה לאגף כוח אדם במטכ"ל ונקראה "יחידת מחקר פסיכולוגי". במהלך עבודתו של גוטמן בצה"ל הוא ערך סקר בשאלה אם הצבא צריך להיות צבא העם או צבא שכירים מקצועי. גוטמן בדק מדגם של 600 חיילים ברחבי הארץ והסתבר לו ש-88 אחוז מהם לא היו מעוניינים להמשיך בצבא קבע. הייתה זו הפתעה לקברניטי המדינה שחשבו לבנות צבא מקצועי התנדבותי. המטכ"ל הטיל ספק בתוצאות וכעבור חצי שנה הזמין סקר חדש שהתבסס על אלפיים נשאלים, כולם חיילים. המסקנות היו דומות. רק שישה אחוזים מהם היו מעוניינים להתנדב. בדצמבר 1949 שלח גוטמן למטכ"ל מכתב ובו מסקנות סופיות, שעיקרן: אין לסמוך על גל התנדבות לצבא מקצועי. במטכ"ל התנהל דיון סוער בנושא ובעקבותיו נעצר גל השחרורים והצבא, במקום להיות למקצועי הפך לצבא העם עם גיוס חובה. הוחלט להקים צבא חובה קטן ולידו צבא מילואים גדול.

תרומה חשובה של יחידתו של גוטמן הייתה הבאת קולו של הפרט. בחוברת שעסקה ברוח הצבא הוקדש מקום לבנייה של גאוות יחידה באמצעות שיווק ופרסום, ניהול שיחות משוב עם החיילים, עיצוב אמונה בהכרח המלחמה כדרך להכנה לקרב ומתן אינפורמציה להעלאת המורל. וימן טוען שגוטמן השתמש במונחים שהקדימו את זמנם. גוטמן ואנשיו זיהו שאלות מפתח המלוות את צה"ל עד היום: הנחלת האתוס הצבאי למגויסים, זיהוי מצוקת הפרט בארגון הצבאי והגדרת תפקיד הפסיכולוג הצבאי, ועוד...

וימן סבור שגוטמן תרם לצבא לא רק בעריכת סקרים, אלא גם בייסוד ענף הפסיכולוגיה הצבאית. הוא יזם מחקרים ראשוניים בתחום ואף הציע כלים למלחמה פסיכולוגית. חוברת שפרסם ב-

1949 בשם **ברוח הצבא תלוי הניצחון**, היא מסמך יסוד ביצירתה של הפסיכולוגיה הצבאית הישראלית. בו הוא קובע שלוחמה פסיכולוגית נעשית באמצעות תעמולה, כלים פסיכולוגיים וסוציולוגים, תמרון כלי תקשורת והזרמת מידע כדי לפגוע במורל האויב בקרב לוחמיו ובעורף שלו.

הפרק השלישי עוסק במעבר של מכון גוטמן לחסות ממשלתית. בספטמבר 1949 הועבר המכון מצה"ל למשרד הביטחון. גוטמן השתחרר מהצבא והמשיך לנהל אותו לצד פרופ' אוריאל פואה, סוציולוג יהודי איטלקי ששימש מנהל אקזקוטיבי של המכון עד 1955. בעקבות המעבר למשרד הביטחון חזר המכון לירושלים. שמו נקרא עתה "המכון לחקר דעת קהל" ואחד ממחקריו הראשונים היה סקר על השפעת הסכם רודוס. הוקם חבר נאמנים שכלל בין היתר את טדי קולק, ורברטו בקי הסטטיסטיקאי, לצד נציגים של משרדי ממשלה שונים. המכון הגדיר בין תחומי ההתמחות שלו: פריון עבודה, יעילות מוסדות, יחסי עבודה, השפעת הסברה, פרסום ותעמולה, בניית ובדיקת מבחנים, סקר דעת קהל, מחקר שוק ומחקר בעיות חברתיות. המכון שם לו למטרה לתכנן ולבצע עבודות בתחום הפסיכולוגיה החברתית והסוציולוגיה, ולספק מחקרים למשרדי הממשלה ולמוסדות ציבור אבל גם למוסדות פרטיים, ליעץ לגופים ציבוריים ופרטיים, לשתף פעולה עם גופים בין-לאומיים, ולתרום להעלאה של רמת המחקר. אחד המחקרים הראשונים של המכון בחן אם יש להחזיר את הפליטים הערבים מיד או אחרי המלחמה, את כולם או חלק מהם. סקר מסוג זה דרש העזה וחזון. תוצאת הסקר לא הפתיעה. 73 אחוז התנגדו לחזרת הפליטים ו-27 אחוז נטו להתיר להם לחזור. על פי הסקר, ארץ המוצא של המשיבים, של המשתתפים השפיעה על תשובתם. בקרב יוצאי גרמניה הסכימו כ-45 אחוז להחזרת הפליטים, ובקרב יוצאי תימן, התנגדו כולם.

בפרק הרביעי בודק וימן את הסקרים המוקדמים של המכון בתחילת שנות החמישים. הוא טוען שהמכון לא עסק רק בהמצאת דעת קהל בשירות הממשלה, אלא בדק ואף ייצג דעת קהל קונקרטי. בתקופה שבה הזרימה התקשורתית הייתה חד-כיוונית, מהשלטון לציבור, הסקרים תרמו במידת מה לזרימה הפוכה, מהציבור לממשל. עם זאת, הסקרים היו כלי בידי השלטון. הם סייעו לו ללמוד על הציבור, לזהות נושאים שדרשו את התערבות מערכת ההסברה, חינוך הציבור והזרמת מידע.

אבל למרות ההצלחות המובהקות של המכון להציג באופן מושכל ומדויק הלכי רוח ועמדות בקרב הציבור בארץ, המשיך המכון לסבול מחוסר יציבות כלכלית. בפרק החמישי מצטט וימן את גרשון אגרון, עורך **הפליסטיין פוסט** לשעבר שכעת היה פקיד בכיר במשרד ראש הממשלה. הוא הגדיר את המכון "ילד עזוב" (עמ' 127). הפרק עוסק במאמצים הסיזיפיים של גוטמן לקיימו בתחילת שנות החמישים לנוכח פקידים ממשלתיים קצרי ראות שניסו לקצץ בתקציבו ללא הרף. כדי להמשיך ולהתקיים חיפש גוטמן עזרה בחו"ל ולא אחת הואשם בידי גורמים פוליטיים שהמכון משרת אינטרסים זרים. כך לדוגמה, ב-18 בדצמבר 1951 העלה משה סנה, ממנהיגי המפלגה הקומוניסטית הישראלית, שאילתה בכנסת וטען שקשריו האמריקניים של המכון מחזקים את התעמולה האנטי-סובייטית. בדיון שהתפתח אחרי השאילתה הגן בן-גוריון על המכון (עמ' 132). ב-1953 הצליח המכון לקבל הבטחה מקרן פורד למענק גבוה, אולם הוא הותנה בסיוע ישראלי מקביל. וימן עוקב אחר מסלול הייסורים של גוטמן בניסיון להשיג את ההשוואה הישראלית למענק. ב-15 בפברואר 1955 פנה משה שרת למזכיר הממשלה להעלות לדיון בממשלה את נושא מעמדו של המכון. רק ביולי 1955 החליטה הממשלה לאשר את הקמת המכון למחקר חברתי שימושי, שהוכרז גוף עצמי ומוסד ציבורי בלתי תלוי וללא מטרות רווח.

החלק השני של הספר, הכולל ארבעה פרקים, בוחן את התפתחות המכון בין אמצע שנות החמישים לאמצע שנות השבעים, תקופה שתיזכר בתולדות המכון כתקופת השיא בפעילותו. הפרק השישי עוסק בגידול המשמעותי בהיקף הזמנת מחקרים וסקרים בידי משרדי הממשלה השונים בסוף שנות החמישים ובתחילת שנות השישים. אולם אף על פי כן המכון המשיך לסבול מבעיות כלכליות. ביוזמתו של גוטמן הוקם בארצות הברית גוף ציבורי (הוועדה האמריקנית למחקר חברתי בישראל), שחבריו היו דמויות בכירות בעולם האקדמי, המשפטי ואף הצבאי האמריקני, במטרה לגייס כספים עבור המכון, ולהשיג הזמנות מגופים בארצות הברית. עם זאת רוב ההזמנות בשנות החמישים והשישים היו ממשרדי ממשלה ומגופים ציבוריים ישראלים.

בסוף 1963 חגג המכון 15 שנה לקיומו. האירוע זכה לחשיפה תקשורתית בעיתונות וברדיו, שם דווח שהמכון ערך מאז הקמתו 250 מחקרים וסקרים בשטחים שונים: סקרי דעת קהל, מחקרי שוק בארץ ובחו"ל, יעילות ארגונים, מוסדות ותכניות השתלמות, יחס הציבור לבעיות חברתיות, כלכליות ופוליטיות, פרסום ותעמולה באמצעי תקשורת המוניים, יחסים בין עדתיים והסתגלות עולים ותכנון חברתי של ערים ושכונות. המכון ערך ניתוח והערכת עיסוקים, הערכת עובדים, גיוס עובדים ועיבוד מבחנים. במכון הועסקו אז עשרים עובדים קבועים, רובם חוקרים אקדמיים וכמאה מראיינים ועובדות מחשוב (נקבניות) במשרות חלקיות. כן הורחב מדור המיכון (נוספו שש מכונות לעיבוד נתונים), ששירת לא רק את המכון אלא גם לקוחות רבים.

באותה תקופה עבר המכון למעון חדש ומרווח יחסית ברח' וושינגטון בירושלים, ובמקביל החל להוציא ידיעונים שוטפים שדיווחו על עבודת המחקר במכון. בתחילת שנות השישים התרחב הקשר בין המכון למשרדי הממשלה, ומצבו הכלכלי השתפר. לטענת וימן ממשלת ישראל כמעט לא עשתה צעד ללא ליווי המכון. אולם הממשל לא תמיד היה קשוב לתוצאות הסקרים ואף ניסה לעתים להצניע אותם. בתחילת שנות החמישים בדק המכון את נושא השיכונים וגילה שלא נלמדו לקחים מניסיון העבר. משרד העבודה בראשות גולדה מאיר התנגד להפצת הדו"ח ומאה עותקים של הדו"ח נעלמו (עמ' 156-158).

הפרק השביעי עוסק בפעילות המכון בין אמצע שנות השישים לסוף שנות השבעים. הוא מציין שפעילות המכון גדלה ערב מלחמת ששת הימים בעקבות הקמת המכון לקומוניקציה, בראשות פרופ' אליהוא כץ באוניברסיטה העברית. ערב מלחמת ששת הימים התהדק הקשר בין ראשי שני המכונים, שקיימו שיתוף פעולה פורה ביניהם ועם משרד ההסברה בראשות ישראל גלילי. ערב המלחמה הזמין המשרד סקר מקיף בנושא בדיקת צורכי הציבור בשעת משבר. בקשת הממשלה לביצוע הסקר נשלחה ארבעה ימים לפני פרוץ המלחמה. בפעולת בזק הוכן שאלון ובו יותר ממאה שאלות, ונערכו ניסויים מוקדמים. ביום ראשון, 4 ביוני, החלו כ-400 מראיינים בביצוע הראיונות בירושלים, בתל אביב, בחיפה ובבאר שבע בניהול גוטמן, אליהוא כץ ועוזי פלד, סגנו של גוטמן. הממשלה הייתה מודאגת ממורל הציבור, ותהתה איך יעמדו אנשי המילואים והעורף במלחמה גדולה חדשה. המכונים ביצעו במהלך חודש יוני 1967 שלושה סקרים והצלחתם הובילה את הממשלה להסכים לממן מחקר רציף ומתמשך. עד אז ביצע המכון למחקר חברתי שימושי סקרים חד פעמיים בנושאים רחבי היקף. המחקר נמשך בממוצע כחצי שנה, עד פרסום הדו"ח על הממצאים. בשנת 1968 הוחלט על מתכונת של סקר קבוע שנקרא "הסקר השוטף" ובו יבדקו המכון למחקר חברתי שימושי והמכון לקומוניקציה באוניברסיטה העברית נושאים חשובים בעקיבות וברציפות. כמו כן יתוספו שאלות לפי צורכי המזמינים. הסקר

השוטף בדק מדגם מייצג של האוכלוסייה היהודית הבוגרת בריכוזים עירוניים גדולים. בכל שבועיים נערכו כ-500 ראיונות בבתי המרואיינים ופנים אל פנים עם מראיינים מטעם המכון. בהצעת המכון שהופיעה בידיעון מס' 15 משנת 1968 מתוארים יתרונותיה של בדיקת אינדיקטורים חברתיים קבועים לצד שאלות מתחלפות לפי צורכי השעה, לעומת סקר חד פעמי. בין הנושאים שנבדקו בסקר השוטף מאז הפעלתו ועד היום: אלימות, אנטישמיות, בחירות, יחסי דתיים-חילוניים, אמון הציבור בממשלה, הבעיה הפלסטינית, הסכמי השלום, הדמוקרטיה בישראל, התנחלויות, זכויות האזרח, טרור ואינתיפאדה, יחסי יהודים-ערבים, יחסי ישראל-ארצות הברית, מדיניות חוץ, ערביי ישראל, עלייה, מצב רוח לאומי, שירות בצה"ל, עתיד השטחים, שבויים ונעדרים, תהליך השלום ותקשורת (עמ' 166-167).

בעשר השנים הראשונות לקיום הסקרים השוטפים נערכו למעלה מ-100,000 ראיונות בבתי מרואיינים. ביקורו של הנשיא המצרי אנואר סאדאת בארץ ב-1977 הוא דוגמה מאלפת לפוטנציאל הסקר השוטף. הסקר חושף עד כמה השפיע הביקור על שינוי עמדות, תוך השוואה לפני הביקור ואחרי. ההשוואה מראה שחל שינוי גדול בהערכת סיכויי השלום. עד ביקורו של סאדאת נע שיעור המאמינים בשלום בין ארבעים לשישים אחוז, במהלך הביקור עלה מספר המאמינים בו לשמונים אחוז, והוא המשיך לעלות לאחר הביקור לתשעים אחוז (עמ' 169-170). נושא אחר שנבדק היה המהפך הפוליטי ב-1977. הסקרים השוטפים אפשרו להסביר את הסיבות לשינוי ואת השלכותיו. כבר לאחר המהפך הודיע גוטמן על בסיס 150 סקרים שהתקיימו בעשר שנים שקדמו למהפך, שהשינוי אינו זמני, אלא ממושך. הסקרים השוטפים חשפו שהירידה בשביעות הרצון של הציבור מהממשלה לא הייתה בנושאי חוץ וביטחון, למרות מלחמת יום הכיפורים, אלא בנושאים חברתיים וכלכליים (עמ' 173-174).

הפרק השמיני בספר עוסק בפירוט בסקר המכונן שערכו צוותי לואי גוטמן ואליהוא כץ ביוני 1967 ובהשפעתו על הסקרים השוטפים. במסגרת סקרים שנוהלו במרווחי זמן קבועים, היה מקום גם לאלתור על רקע אירועים מתפרצים. וימן מספר על החלטה של אנשי שני המכונים לערוך בסוף ינואר 1968 סקר מהיר שיבדוק הפצת שמועות בנושא הצוללת "דקר", שידיעה על היעלמותה פורסמה כמה ימים קודם לכן. לאור התפשטות השמועות הוחלט לעשות סקר בזק, לנסות לחשוף את התפשטותן ולמדוד את המהירות שבה הופצו, לאתר את מקורותיהן, את הרשתות שבהן זרמו, ולבדוק עד כמה האמין הציבור בשמועה ואיך התנהג לאחר שהגיעה אליו. המחקר נערך בעזרת סקר טלפוני בשלוש הערים הגדולות והוגבל לבעלי טלפון פרטי. רואיינו 179 איש בין השעות שמונה לעשר בערב. היה זה המחקר הטלפוני הראשון של המכון.

הפרק סוקר את פעילות המכון גם במלחמת יום הכיפורים, שבה איבד מכונו של גוטמן שלושה מעובדיו. במהלך המלחמה נערכו 12 סקרים שבדקו בין היתר את מורל הציבור, את היחס לערבים, את הכוונות האזרחית, את מצב קניות המצרכים במלחמה, את השירותים האזרחיים הסדירים, את צורכי הציבור בתקשורת (סקרי בזק על פי בקשת רשות השידור), ועוד. בעזרת נתוני הסקר השוטף נבדקו נושאים אלה בהשוואה למלחמת ששת הימים.

הפרק התשיעי בספר עוסק במחקרי תרבות הפנאי בישראל שנערכו בהנהגת אליהוא כץ בשני המכונים בין 1970 ל-1990. וימן מגדיר את סדרת המחקרים האלה כאחד מיהלומי הכתר בפעילותם של המכון למחקר חברתי שימושי והמכון לקומוניקציה. סדרה זו הניחה את היסוד למחקר מעקב ממושך

אחר נוהגי הפנאי של הישראלים, שתרם תרומה מדעית חשובה למסורת מחקר חדשנית של שימושים וסיפוקים של קהלי תקשורת המונים (עמ' 197-201).

אחד הנושאים המרכזיים שנבדקו בידי כץ וצוותו היה החשיפה לתקשורת ברוח אסכולת השימושים והסיפוקים, שהניחה שליחידים ולקבוצות יש צרכים וערכים, ובכוחם לרתום את אמצעי התקשורת ואת תוכניהם לשירותם של צרכים אלה. הגישה לא עסקה בתכני התקשורת אלא בחנה את תרומתם של אמצעי התקשורת לסיפוק צרכים וערכים אלה של צרכן התקשורת. הקהל נתפס כאקטיבי ולא כפסיבי. וימן מציין שצוות שני המכונים ערך את אחד המחקרים הראשונים מסוגם בעולם ברוח גישה זו. המחקר התבסס על כ-1,500 ראיונות, והמראיינים נשאלו אילו צרכים הם מפנים לאמצעי התקשורת ובאיזו מידה אמצעי התקשורת ממלאים צרכים אלה. זהו המחקר הראשון מסוגו בעולם שבו נעשה מיפוי שיטתי מעין זה. המחקר שימש מודל לחיקוי למאות מחקרים שפורסמו בנושא בעולם בעקבותיו. כעבור עשרים שנה, ב-1990, נערך מחקר זהה ונערכה השוואה ביניהם שאפשרה להצביע על שינויים משמעותיים בצריכת תקשורת ההמונים בישראל.

החלק השלישי של הספר בודק את תרומת מכון המחקר החברתי שימושי לקהילה המדעית. הפרק העשירי מצביע על תרומת המכון מאז 1948 לחקר סוגיות חברתיות במערכת הישראלית, החל בסקרים בנושא שוויון זכויות הנשים, גיוס הנשים לצבא ועל שאלת עונש מוות בישראל, שנערכו ב-1949, דרך סדרת סקרים שנערכה בשנות השישים על יחס הציבור לביורוקרטיה, וכלה בסקרים על הקמת הטלוויזיה הישראלית ועל הקרנת הסדרה **שואה** בטלוויזיה ב-1978.

החל באמצע שנות השבעים מצא עצמו המכון נאלץ להתמודד יותר ויותר עם מכוני סקרים פרטיים שצצו כפטריות אחר הגשם. פרק 11 עוסק בתחרות קשה זו. וימן מציין שהיה זה מאבק שגבה מחיר גבוה מהמכון. תחום הסקרים היה לפרוץ, לחסר אתיקה ולנטול קודים מקצועיים. מכוני הסקרים שקמו ונעלמו, בעיקר לפני בחירות, הקשו על המכון לשרוד והוא נאלץ לשלם מחיר כבד על ההקפדה, על המקצועיות ועל המדעיות שאפיינה אותו עד יומו האחרון. בידיעון מ-17 ביולי 1968 תקף גוטמן בחריפות את מכוני הסקרים החדשים והעריך שאין הם שווים את הכסף שמשלמים להם. כדי להתמודד עם המצב יצר גוטמן קריטריונים להערכת מחקר חברתי אמפירי שהתבססו על 16 פרמטרים (עמ' 234-233). מול תעשייה מוטה של סקרים ומשאלים, מקצתם חובבניים ושרלטניים, ניסה גוטמן להציב חומות של הגנה מקצועית, שכן הוא היה ער לקיומם של אינטרסים ולחצים בשילוב של מחקר עם גופים מסחריים. אבל המאבק בתעשיית הסקרים המהירים השטחיים והזולים לא צלח, בין היתר בשל להיטות התקשורת לפרסם את תוצאותיהם. השילוב של תקשורת רעה לכל סקר עם מכוני סקרים מסחריים חסרי יומרה מדעית הגבירה את מצוקת המכון החברתי שימושי.

וימן טוען שהמפנה ביחסה של העיתונות המודרנית לסקרים בכלל ולסקרי בחירות בפרט החל ב-1970, עם צמיחת ז'נר עיתונאי חדש, "העיתונות המדויקת". העניין הגובר של העיתונות בסקרים כפריט חדשותי הביא לשינוי ההסדרים בין מערכות העיתונות למכוני המחקר לסקרי דעת קהל. בעבר קנו העיתונאים זכויות לפרסום תוצאות מחקר מהמכון שערך את הסקר ביוזמתו, אולם עתה החלו העיתונאים ליזום ולהזמין סקרים מיוחדים ובלעדיים. כך יצרו העיתונאים פסבדו אירועים או אירועי מדיה, שבהם הערכת העיתונאי קבעה את תוכן הסקר ואת אופיו. תוצאות הסקר הפכו לחדשות שהעיתונאי מיהר לדווח עליהן. הייתה לכך השפעה על סיקור מערכות הבחירות ותוצאותיהן. קרי,

תוצאות הסקרים לפני הבחירות, שפורסמו בעיתונים, השפיעו על דפוסי ההצבעה של הבוחר. מכאן נבע ניסיונם של הפוליטיקאים ללחוץ הן על הסוקרים והן על העיתונאים לייפות ולעוות את הממצאים. למעשה מאשים וימן הן את מכוני הסקרים המסחריים שעשו עבודה מרושלת ולא אתית, והן את העיתונות רודפת הסנסציות, ביצירת מצב שהביא יותר ויותר אנשים לטעון שדעת הקהל היא פיקציה שנעשה בא שימוש מניפולטיבי על ידי גורמים בעלי עניין.

אחת הדרכים להתמודד עם פחות ערכו של הסקר והפיכתו לאמצעי מניפולציה תקשורתית ופוליטי, היה להפוך את סיקור הסקרים בתקשורת הכתובה והאלקטרונית למושא חקירה לגיטימי. המחקר הצביע על כך שיחס העיתונות בישראל לסקרים השתנה בשנות השבעים. העיתונים הגדילו בהדרגה את השטחים שיועדו לסקרי בחירות, מגמה שניכרה גם בטלוויזיה, וכתוצאה מכך התחזק הקשר הישיר בין עיתונים למכוני סקרים. הסקרים שבוצעו עבור העיתונים היו רשלניים ועורכיהם התעלמו מהמלצות גוטמן על מורכבות עריכת הסקר. וימן טוען שהסקרים הסתפקו בתמונות רקע רדודות של העדפות הבוחרים בלי הבנה של העמדות. הסקרים לקו בחוסר ייצוג של תת הקבוצות, הדגימות התייחסו בעיקר לאוכלוסייה יהודית חילונית דוברת עברית ולא הייתה התייחסות לשיעור הגבוה של המסרבים לענות לסקר. הסקרים השתלבו בעיתונות למעין ספקטקל בידורי. המאבק בין אידאולוגיות הוצג כהתמודדות ספורטיבית וחל גידול בפרסוניפיקציה, קרי הושם דגש על הפופולריות של הדמות ופחות על המצע המפלגתי. בסך הכול שימשו הסקרים לשעשועי תחזיות, לספקולציות פרועות ולפרשנויות מופרכות. לפיכך קובע וימן שבאופן פרדוקסלי ריבוי הסקרים ובולטותם לא הביאו לעלייה בערכם בקרב הציבור, אלא להפך (עמ' 243-245).

מול השטחיות והשקריות של מכוני הסקרים הפרטיים, שהצדיקו את טענתו של הסוציולוג הצרפתי פייר בורדייה שדעת הקהל אינה קיימת, המשיך המכון בהנהלת לואי גוטמן לשמור על סטנדרטים של עבודה מדעית שהתנהלה באטיות ובזהירות. פעילות זו תרמה תרומה משמעותית למחקר המדעי, ווימן מקדיש את פרק 12 להצגת עיקר תרומתם של גוטמן וצוותו לעולם המדע. הוא מזכיר בין היתר את "סולם גוטמן", כלי סטטיסטי לבחינת ההנחה המבנית על ממדיותו של עולם התוכן הנחקר שפיתח גוטמן במסגרת פעילותו בצבא האמריקני במלחמת העולם השנייה, ואת "תורת השטחות", מיפוי מערכת רבת משתנים המשמשת לתכנון המחקר ולניתוח ממצאיו. תורת השטחות פותחה במכון ומאות מחקרים השתמשו בה.

אבל למרות תרומתו התאורטית והיישומית המרכזית של המכון, נותרו היחסים בין המכון לאוניברסיטה העברית קרירים, בלשון המעטה. פרק 13 עוסק ביחסים המורכבים והקשים בין שני המוסדות. אמנם בין המכון לאוניברסיטה התקיים שתוף פעולה מחקרי מראשית דרכו של המכון, אולם אף על פי שגוטמן היה איש אקדמיה מוכר ומוערך מאוניברסיטה אמריקנית חשובה הוא לא שולב עם בואו לארץ באוניברסיטה העברית, שהתנגדה גם לשילוב המכון למחקר חברתי שימושי במסגרתה. אחת הסיבות המרכזיות לכך, לדברי וימן, הייתה יריבות אישית בין מקים החוג לסוציולוגיה באוניברסיטה העברית, שמואל נח אייזנשטדט, לבין לואי גוטמן. אף על פי שהחוג לסוציולוגיה היה אכסניה מתאימה לגוטמן, טען אייזנשטדט שמחקר שימושי אינו אקדמי דיו. אמנם בסופו של דבר החל גוטמן ללמד, החל ב-1954, בחוגים לסטטיסטיקה ומנהל עסקים, אבל המכון שבראשו עמד המשיך להיות מוחרם באוניברסיטה, למרות המוניטין הבין-לאומי שלו. המצב השתנה עם כניסתו של אליהוא

כך לאוניברסיטה באמצע שנות השישים. בין המכון לקומוניקציה למכון של גוטמן נוצר שיתוף פעולה מידי שהניב תוצאות מחקר חשובות והוליד גם סמינר מחקר משותף שהתקיים בימי שישי בבוקר במשך עשרים שנה. אולם גם בשיאו של המחקר המשותף היו באוניברסיטה העברית מי שדרשו לבדוק מדוע המכון לקומוניקציה מספק למכון של גוטמן שירותי מחשוב על חשבון האוניברסיטה... גם לאחר פטירתו של גוטמן ב-1987 ומינויו של כך למנהל המכון המשיכה האוניברסיטה להתנגד לשילוב המכון. אי שילובו של המכון למחקר חברתי שימושי באוניברסיטה היא פרשה מבישה ואות קין לאוניברסיטה העברית.

המכון של גוטמן היה בעל מוניטין מדעי עולמי כבר בתחילת שנות החמישים. פרק 14 בספר סוקר את הרשימה המפוארת של אורחיו, רובם חוקרים אמריקנים, סוציולוגים, סטטיסטיקאים, חוקרי תקשורת ופסיכולוגיים חברתיים, ואת תכניות המחקר המשותפות שניהל המכון עם מוסדות יוקרתיים ברחבי העולם. הפרק מדגיש גם את הגיוון הרב של גופים בחו"ל שהזמינו מחקרים במכון הירושלמי, החל בקרן המדע הלאומית האמריקנית ועד רדיו "קול אמריקה", ומשבועון טיים ועד חברת "פולקסווגן".

החלק הרביעי בספר, ובו ארבעה פרקים, מוקדש לסקירת העבודה במכון. פרק 15 מציג את מבנה המכון (מתחילת הדרך היו במכון שש מחלקות), את תהליכי בניית הצוות בתנאים של מצוקה כלכלית. מוצגת החלוקה הפנימית בין עובדים קבועים (אנשי מחקר ומנהלה) לעובדים ארעיים (אנשי השטח, המראיינים), וכן קליטה של עולים חדשים והכשרת חוקרים ומראיינים ערבים במכון. פרק 16 מוקדש לאנשי השטח, המראיינים שעבדו בתנאים קשים ובשכר נמוך, ובכל זאת ביצעו את עבודתם באופן מעמיק ומקצועי. הפרקים האחרונים בחלק זה, 17 ו-18, מוקדשים לדרכי ניהול המכון בידי גוטמן, שאופיינו בהאצלת סמכויות ובהענקת עצמאות וחופש פעולה לעובדים, וכן בתהליכי הלימוד והביקורת העצמית הקפדנית שקיים המכון לאורך כל שנות קיומו.

למרות העובדה שלואי גוטמן מככב בכל דפי הספר כדמות המכוננת והמובילה של המכון למחקר חברתי שימושי, מצא וימן לנכון להקדיש לו פרק נפרד הממוקם לקראת סוף הספר, פרק 19. הפרק סוקר את קורות חייו של גוטמן ואת תרומתו כחוקר וכמורה, לצד סדרת קטעי זיכרונות שהעלו חבריו ושותפיו לעבודה. וימן מסכם את השורה התחתונה בשלוש מילים: "תובעני, ביקורתי, גאוני". הפרק מאכזב במידת מה. אפשר היה לצפות לניתוח רחב ומעמיק יותר של אישיותו של גוטמן, של המוטיבציות שהנחו אותו, של יחסיו הקרובים עם ידידים ועם אויבים, של שאיפותיו וחלומותיו ואפילו של תפיסותיו הפוליטיות. על כל אלה עובר הפרק בשתיקה.

לואי גוטמן נפטר ממחלה ממארת באוקטובר 1987 בעת ששהה בשבתון במינסוטה. שני הפרקים האחרונים בספר מרכיבים את חלקו השישי ועוסקים במכון למחקר חברתי שימושי ללא גוטמן, או ליתר דיוק בתהליך שקיעתו האטית של המכון עד סגירתו ב-1997. הסיבות לסגירת המכון היו רבות. גוטמן היה מנהל וחוקר במשרה מלאה וידע להעמיד לצדו אנשי מנהל מוכשרים, כמו עוזי פלד, שעזרו לו במלאכתו. לאחר פטירתו נכנס אליהוא כך לתפקיד מנהל המכון, אבל כך לא היה איש מנהל ונוסף על כך לא היה מנהל במשרה מלאה מפני ששהה חלק מהזמן באוניברסיטאות בחו"ל, וכשהיה בארץ נאלץ לחלק את זמנו בין המכון לבין האוניברסיטה העברית. אבל בשנים שבין 1987 ל-1997 נזקק המכון למנהל במשרה מלאה בשל התחרות הקשה עקב התפתחות שוק הסקרים המקומי. אנשי המכון

התקשו להתמודד עם תעשיית הסקרים המהירה, השטחית והזולה. הם המשיכו לייצר מחקרי דעת קהל מעמיקים, מדויקים ושיטתיים בלי להביא בחשבון חישובי עלות ותחרות. במשך שנים נהנה המכון ממעין מונופול, שכן רוב הגופים הציבוריים והממשלתיים פנו תחילה אליו, אבל ב-1992 יצא חוק המכריזים שחייב משרדי ממשלה וכל מוסד ממשלי, מקומי או דתי להתקשר בחוזה רק על בסיס מכרז. מכון גוטמן לא עמד בתחרות עם מכוני דעת קהל שעבדו במהירות ובשטחיות וסיפקו שירות זה במחיר נמוך, עובדה שחייבה את ראשיו לסגור את המכון ב-1997.

לסיפור שמספר גבי וימן בפרק האחרון, פרק 21, יש "הפי אנד". לאחר חיפושים ובתייכוכו של פרופ' אשר אריאן, הסכימו ראשי המכון הישראלי לדמוקרטיה לקנות ממשפחתו של גוטמן את ארכיון המכון ולשלב את המוסד הוותיק בין כתליו. המכון הישראלי לדמוקרטיה הוא מוסד עצמאי, לא פוליטי ולא מפלגתי, הממוקם בקו התפר שבין הפוליטיקה לאקדמיה. המוסד, שהוקם ב-1991, עוסק בתכנון מדיניות ובעיצוב רפורמות בממשל, במנהל ציבורי, ובמוסדות הדמוקרטיה ומטרתו המרכזית היא חיזוק מוסדות הדמוקרטיה בישראל. וימן מספר שמפגש בין אליהוא כץ לבין אשר אריאן, ששימש עמית מחקר בכיר במכון הישראלי לדמוקרטיה, הביא להחלטת המכון לקנות את ארכיון גוטמן ממשפחתו ולשלב את המכון למחקר חברתי שימושי תחת שמו החדש, "מרכז גוטמן לסקרים", במכון. אבל מרכז גוטמן נדרש למצוא בעצמו את המימון למחקריו.

מאז צירופו למכון הישראלי לדמוקרטיה עורך מרכז גוטמן מדי שנה את סקר הדמוקרטיה, שהוא מדד לדעת הקהל על איכותה של הדמוקרטיה הישראלית ותפקודה משלושה היבטים מרכזיים: ההיבט המוסדי, היבט הזכויות והיבט היציבות והלכידות. אנשי המכון הישראלי לדמוקרטיה רואים במרכז גוטמן את הבסיס לפעולותיהם מפני שהוא נותן להם את המתודולוגיה ואת הבסיס להבנת החברה הישראלית. עד שילובו של "מרכז גוטמן לסקרים" במכון הייתה שיטת העבודה אצלם נקודתית, אולם עתה, באמצעות הדו"ח השנתי, הם עובדים ברצף ומנסים להשפיע לא רק על משרד ממשלתי זה או אחר, אלא על השיח הציבורי בישראל בכלל. כך אפוא, אחרי כמעט שבעים שנות פעילות, עדיין יכולים מנהלי המוסד שהקים לואי גוטמן לקבוע שהוא ממשיך למלא תפקיד של שחקן אקטיבי ומשפיע במרחב הציבורי הישראלי, כאשר בשנים האחרונות הוא כבר לא משרת מוסדות ממשלתיים רשמיים, ועומד בעיקר לרשות גופי מחקר לא ממשלתיים הנותנים פתחון פה לדעת קהל ביקורתית ובכך מחזקים את הדמוקרטיה הישראלית.

רשימת המקורות

אלידע, ע' (2015). **העולם בצהוב: לידת עיתונות ההמון הארץ-ישראלית 1884-1914** (עמ' 96-103). תל אביב: אוניברסיטת תל אביב.

בלאנדר, ד' (2004). "בנין אומה מנקודת מבטה של דעת הקהל", **סוציולוגיה ישראלית**, ו(1), עמ' 9-37.

Baker, K.M. (1991). "Defining the Public Sphere in 18th Century France". In C. Calhoun (ed.), *Habermas and the Public Sphere* (pp. 181-211). Cambridge, MA: MIT Press.

Bourdieu, P. (1984). "L'opinion publique n'existe pas". In idem, *Questions de Sociologie* (pp. 222-235). Paris: Les Editions de Minuit.

Caron, P. (1910). *Paris pendant la Terreur*. Paris: Picard.

Habermas, J. (1991). "Further Reflections on the Public Sphere". In C. Calhoun (ed.), *Habermas and the Public Sphere* (pp. 421-461). Cambridge, MA: MIT Press.